

Мирончук Н.М. Формування рефлексивно-оцінних умінь готовності майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності // American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. 2018, №4 (11). P. 48-52.

УДК 378.14

Наталія Мирончук,
кандидат педагогічних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка
mironchuk_nm@i.ua

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНО-ОЦІННИХ УМІНЬ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті названо види рефлексії, визначено організаційно-педагогічні умови розвитку рефлексивно-оцінних умінь майбутніх викладачів вищої школи, надано результати діагностики рівня усвідомлення й застосування рефлексії викладачами-практиками та магістрантами. Представлено рефлексивну структуру практичних занять з навчальної дисципліни «Основи самоорганізації у професійній діяльності», окреслено зміст роботи магістрантів на кожному етапі, названо види і методи формування в них рефлексивно-оцінних умінь.

Ключові слова: рефлексія, особистісна рефлексія, самоорганізація, професійна діяльність.

The author emphasizes the importance of reflexive abilities for self-organization of future lecturers in professional activities. The article describes the essence of reflection; the types of reflections are named. Organizational and pedagogical conditions of development of reflexivity and evaluation skills of future lecturers are indicated. The results of the diagnostic of the level of awareness and application of reflection by teachers of higher school and students of the magistracy are provided. It is noted that the structure of practical classes of discipline "Fundamentals of self-organization in professional activities" contains the stages: problem and situational, prognostic and target, organizational and modelling, reflexive and evaluative, planning and corrective. Types and methods of reflexive activity of students of the magistracy are indicated.

Keywords: reflection; personal reflection, self-organization, professional activity.

Постановка проблеми. Професійна діяльність викладача вищої школи характеризується варіативністю педагогічних завдань та різноманітням професійних ситуацій, розв'язання яких не може бути стереотипізоване, мати однакові шаблони вирішення. Відтак контекстну підготовку майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності варто розглядати як важливий етап набуття ними відповідних компетентностей, внутрішньої самопобудови, самотворення, становлення суб'єктності, які надалі виконуватимуть роль відправної точки їхньої професійної активності. Тому студентам магістратури важливо сконцентрувати власну самоосвітньо-виховну діяльність на більш глибокому усвідомленні й засвоєнні таких процесів, як саморозвиток, самоактуалізація, самореалізація. Такі самопроцеси в становленні особистості майбутнього фахівця пов'язані із формуванням і розвитком рефлексивної позиції студента в процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку рефлексії багатогранно представлені в роботах М. Васильєвої, Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської, розвиток рефлексивної культури педагога аналізується у дослідженнях К. Павелків, О. Погрібної, Г. Єрмакова та ін., рефлексію як механізм формування конструктивних умінь особистості розглядають Л. Сліпчишин, В. Щеголь, Т. Михайловська, як основу самоорганізації особистості в професійній діяльності – А. Троянська. У визначенні науковців рефлексивна

культура педагога постає як системоутворювальний чинник та інтегральна особистісна якість, яка визначає розвиток способів і стратегій професійного зростання, усвідомлення й подолання стереотипів професійного досвіду та діяльності.

Педагогічні завдання формування рефлексивних умінь у викладачів вищої школи розв'язують Ю. Бабаян, К. Нор [1], підкреслюючи значущість рефлексії як необхідного компонента професійної компетентності. За оцінкою В. Щеголя та Т. Михайловської [5, с. 67], високий ступінь включення студентів у самоосвітню творчу діяльність та її рефлексія сприяють самовиявленню та прояву особистісних здібностей з метою удосконалення самоорганізації у навчальній діяльності, самоосвіти й творчого розвитку загалом. У дослідженні М. Марусинець [2, с. 198] на основі узагальнення наукових підходів дослідників визначено сукупність умов та засобів розвитку професійної рефлексії, як-от: актуалізація мотивації самостійної пізнавальної діяльності студентів на віднаходження особистого сенсу власної діяльності, відносин з іншими суб'єктами взаємодії; збагачення змісту навчальної діяльності знаннями та установками, які спонукають студентів до самопізнання, самовиховання, самоосвіти; формування системи професійно-педагогічних, психологічних знань, умінь, навичок педагогічної діяльності, які розкривають сутність рефлексії як необхідної здатності педагога для успішної професійної діяльності та професійно-особистісного саморозвитку; забезпечення професійного саморозвитку на основі оцінювання досягнутих результатів, уміння планувати свою роботу та ін.; орієнтація процесу навчання та формування спрямованості майбутнього фахівця на самоактуалізацію в майбутній професійній діяльності; організація навчально-професійних ситуацій і спеціального навчання майбутніх педагогів професійному спілкуванню, що забезпечує уявлення особистості про себе, на основі постійного зворотного зв'язку та ін.

Формулювання цілей статті. Вважаємо рефлексивну діяльність одним із важливих засобів ефективної самоорганізації викладача вищої школи у ситуаціях професійної діяльності. Відтак **метою статті** є розкриття стану усвідомлення і використання викладачами-практиками та студентами магістратури ролі рефлексії у професійній/навчальній діяльності, визначення організаційно-педагогічних умов її формування та представлення окремих видів рефлексивної діяльності магістрантів з метою вироблення у них рефлексивно-оцінних умінь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контекстна підготовка майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності передбачає органічний взаємозв'язок форм, методів і засобів моделювання предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності. Вона здійснюється в навчальній, квазіпрофесійній та навчально-професійній формах навчання, у процесі реалізації яких практикуються специфічні форми навчально-професійної співпраці викладачів і магістрантів, що супроводжуються рефлексивними завданнями.

Як зазначає М. Марусинець, механізм переходу з одного рівня на інший полягає в організації навчально-рефлексивного середовища, в доборі відповідних методичних матеріалів, використанні дослідницьких методик, формуванні операційно-технологічного фонду такої діяльності [2, с. 197].

Розглядаючи рефлексію в межах теоретико-діяльнісного підходу, Г. Щедровицький визначає рефлексію як механізм мислительної діяльності, як особливий кооперативний зв'язок двох (як мінімум) актів діяльності, що реалізується в індивідуальній та кооперативній формах [6, с. 64-125].

Відтак за спрямованістю власних аналітичних дій можемо визначати функціонування двох видів рефлексії: *особистісної* й рефлексії *навчальної/професійної* діяльності. Особистісна рефлексія – це самопізнання людиною власних особистісних якостей, характеристик, а також уявлень про себе й оцінки інших людей. Рефлексія навчальної (навчально-професійної) діяльності – це оцінка, аналіз особистістю своїх знань, умінь, здатностей, можливостей, успіхів, прорахунків у виконанні такого роду діяльності.

Внутрішніми процесами рефлексії є процеси саморозуміння й розуміння іншого, самооцінка й оцінка іншого, самоінтерпретація й інтерпретація іншого.

Рефлексія у професійній діяльності – це процес активного й усвідомленого розуміння власного «Я», особистісного і професійного осмислення мотивів та цілей особистісно і професійно значущої діяльності, її результатів, перспектив власного розвитку; усвідомлення оцінок оточуючих та здійснення саморегуляції, самоконтролю; формування суб'єктної позиції та визначення перспектив особистісного й професійного самовдосконалення.

Роль рефлексії у педагогічній діяльності визначається тим, що її застосування дає змогу виробити самостійну стратегію діяльності в особливих соціальних ситуаціях, зокрема: щоб переосмислити набутий досвід педагогічної діяльності (зокрема від шкільних учителів, педагогів інших закладів освіти); адаптуватися в динамічно змінюваному освітньому середовищі (нові обсяги інформації, зміна й поява нових професій, оновлення знань та ін.); осмислити цілі своєї педагогічної діяльності.

За оцінкою 40,3% викладачів закладів вищої освіти Житомирської та Рівненської областей (77 респондентів, з них 58,4 % зі стажем роботи до 10 років, 31,2 % зі стажем роботи до 20 років та понад 20 років – 10,4%), рефлексія професійної діяльності та власної особистості необхідна, 46,0% респондентів вважають, що потрібна переважно в більшості ситуацій професійної діяльності, та для 13,7 % – може мати ситуативний прояв. Разом з тим, 23,4 % респондентів переконані, що мають високий ступінь прояву рефлексивних умінь, 43,5% респондентів застосовують рефлексію у більшості ситуацій, для 26,6% рефлексія має ситуативний прояв, і 6,5 % викладачів вважають, що рефлексія у їхній діяльності має недостатній вияв. Як бачимо, більшість респондентів визнають важливість та необхідність належної сформованості рефлексивних умінь у професійній діяльності.

Проведене нами дослідження частоти використання рефлексії власної діяльності серед студентів магістратури Житомирського державного університету імені Івана Франка, які поєднують навчання і трудову діяльність (106 респондентів) [3, с. 86], свідчить про те, що 33,3 % респондентів звертаються до рефлексивного аналізу, 35,0 % опитуваних переважно замислюються над власними прорахунками, і 31,7 % респондентів лише іноді вдаються до рефлексії.

Наголосимо, що майбутні викладачі вищої школи ще на етапі підготовки в магістратурі повинні розуміти сенс та призначення своєї праці, самостійно визначати професійні цілі та завдання, обмірковувати способи їх здійснення, проектувати власну діяльність для реалізації поставлених завдань.

Реальне «Я» та «Я-майбутнє професійне», як правило, відрізняються, що може мати двосторонній вплив на саморозвиток студента. З однієї сторони, неузгодженість уявлень може бути джерелом внутрішньоособистісних конфліктів, з іншої – сприяти самовдосконаленню майбутнього фахівця, його прагненню до саморозвитку. Аналіз майбутнім фахівцем своїх особистісних характеристик, набутих умінь та якостей, своїх дій і вчинків дає змогу створити уявний образ себе як індивідуальності, професіонала, спрогнозувати можливі форми поведінки у ситуаціях професійної реальності. Продуктивне формування рефлексивно-оцінних умінь можливе за умов комплексного застосування особистісної рефлексії та рефлексії навчальної/професійної діяльності в освітньо-професійному середовищі навчального закладу.

Услід за А. Карповим та А. Троянською [4, с. 57-58] вважаємо, що в роботі з майбутніми фахівцями варто враховувати й види рефлексії, які визначають за критерієм часу: *ситуативна (актуальна)* (безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації навчальної/професійної діяльності, переосмислення її елементів, аналіз подій, які відбуваються, співвіднесення своїх дій із навчальною/професійною ситуацією й координування власних дій відповідно до змінюваних умов та власного стану); *ретроспективна* (аналіз виконаної діяльності та подій, які відбулися); *перспективна професійна* (співвідноситься з функцією проектування майбутньої діяльності, плануванням, прогнозуванням можливих результатів, наслідків).

Організаційно-педагогічними умовами розвитку рефлексивно-оцінних умінь майбутніх викладачів вищої школи у контексті формування у них готовності до самоорганізації у професійній діяльності визначаємо:

- створення рефлексивно-оцінного середовища через надання змісту підготовки проблемного характеру, застосування проблемно-ситуаційного підходу в навчанні;
- створення «рефлексивних ситуацій» у процесі виконання завдань навчальної, моделюючо-професійної, навчально-професійної діяльності;
- наповнення аудиторної та позааудиторної діяльності майбутніх фахівців завданнями творчої пізнавальної діяльності, самопізнання, самореалізації;
- забезпечення розвивального змісту форм навчання та контролю через організацію кооперативної рефлексії, діалогові форми аналізу;
- навчання способам і методам індивідуальної рефлексивно-оцінної діяльності, засобам саморегуляції та самоконтролю.

Формування рефлексивно-оцінних умінь майбутніх викладачів вищої школи (спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки») відбувається під час засвоєння усіх навчальних дисциплін загальної та професійної підготовки, особлива роль з-поміж яких належить дисциплінам професійно педагогічного спрямування («Теорія і практика вищої професійної освіти», «Основи педагогічної творчості», «Моделювання діяльності фахівця», «Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця», Акмеологія», «Фізична культура та психологічний тренінг» та ін.).

Цілеспрямоване формування рефлексивно-оцінних умінь як складової рефлексивно-оцінного компонента готовності майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності відбувається у процесі вивчення навчальної дисципліни «Основи самоорганізації в професійній діяльності». Зауважимо, що вироблення рефлексивно-оцінної навички можливе за систематичного застосування магістрантами процесів аналізу й самоаналізу під час практичних занять й у процесі самостійної роботи у позааудиторний час. Тому практичні заняття з навчальної дисципліни були побудовані таким чином, щоб забезпечувалися умови для застосування різних видів рефлексії.

Основу практичних занять складали такі етапи (могли варіюватися відповідно до завдань заняття): проблемно-ситуаційний; прогностично-цільовий; організаційно-моделюючий; рефлексивно-оцінний; планувально-коригувальний (табл. 1).

Таблиця 1

Структура практичних занять з навчальної дисципліни «Основи самоорганізації у професійній діяльності» та зміст рефлексивної діяльності магістрантів

№ етапу	Назва етапу практичного заняття	Зміст роботи
I	<i>проблемно-ситуаційний</i>	аналізується наявний досвід з теми, прогнозуються питання, які будуть розглянуті під час заняття
II	<i>прогностично-цільовий</i>	відбувається прогнозування перспектив, цілей, завдань розвитку на занятті
III	<i>організаційно-моделюючий</i>	здійснюється аналіз стимульного матеріалу (схеми, картки, діагностичний матеріал, фото тощо), виконуються вправи, обговорюються самостійно виконані завдання, надається нова інформація щодо теми (нові терміни, вправи)
IV	<i>рефлексивно-оцінний</i>	надається оцінка продуктивності роботи на занятті, рівня та якості набутих знань; до «Щоденника перспектив» записуються питання, які доцільно розглянути під час занять або опрацювати самостійно
V	<i>планувально-коригувальний</i>	відбувається планування цілей та завдань для подальшої роботи на практичних заняттях та в позааудиторний час

Застосуванню рефлексивного аналізу й формуванню рефлексивних умінь сприяє й виконання у процесі підготовки до практичних занять таких завдань: постановка тактичних і стратегічних цілей майбутньої професійної діяльності, складання програми особистісного/професійного саморозвитку, самоаналіз власних біоритмів і визначення графіка власної працездатності та продуктивності, аналіз щоденних витрат часу й ефективності його використання, розроблення вправ на самомотивацію та інші.

На здійснення рефлексії та формування у магістрантів навички рефлексивного аналізу було спрямоване використання таких методів, як тестування; написання есе; використання «правила тридцяти секунд», «методу п'яти пальців»; ведення аркушів рефлексивного аналізу тощо. Студенти магістратури аналізували особистісні характеристики, які позитивно чи негативно впливають на їхню активність та працездатність; визначали, які якості потрібно сформувати/розвинути, щоб бути організованою особистістю; здійснювали рефлексію рівня засвоєння навчальної дисципліни та ін.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Таким чином, створення відповідного рефлексивного середовища у процесі професійної підготовки майбутнього викладача вищої школи є важливим чинником конструктивного впливу на процеси його особистісно-професійного розвитку та формування у нього готовності до різного роду ситуацій самоорганізації у професійній діяльності. Рефлексивні уміння формуються за умови системного та систематичного рефлексивного аналізу здійснюваної діяльності та власної особистості як суб'єкта цієї діяльності. Системність рефлексії майбутнього фахівця забезпечується виробленням чітких алгоритмів рефлексивного аналізу щодо власної особистості, навчальних дій, рівня особистісного та професійного зростання тощо, що буде схарактеризовано в наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Бабаян Ю. О. Структура рефлексивної компетентності викладача вищої школи / Ю. О. Бабаян, К. Ф. Нор // Збірник наукових праць. Психологічні науки. – 2014. – Випуск 2.13 (109). – С. 22–26.
2. Марусинець М. М. Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів / М. М. Марусинець // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12-13. – С. 196–198.
3. Мирончук Н. М. Роль планування в забезпеченні ефективності професійної діяльності викладача вищого навчального закладу / Н. М. Мирончук // Проблеми освіти. – 2015. – №85. Спецвипуск. – С. 82–88.
4. Троянская А. И. Профессиональная рефлексия личности в мире этнической культуры: монография / А. И. Троянская. – Ижевск : УдГУ, 2011. – 119 с.
5. Щеголь В. И. Рефлексия в творческом саморазвитии проектной деятельности студента / В. И. Щеголь, Т. А. Михайловская // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 5. – С. 64–67.
6. Щедровицкий Г. П. Мышление – понимание – Рефлексия / Г. П. Щедровицкий. – М. : Наследие ММК, 2005. – 800 с.